

Клименко І. В., начальник управління професійної підготовки та освіти Департаменту кадрового забезпечення МВС України (м. Київ)

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Стаття присвячена теоретичному аналізу проблеми професійної деформації особистості працівників органів внутрішніх справ. Розглянуті структура професійної деформації працівників органів внутрішніх справ, її основні симптомокомплекси та їх поведінкові прояви.

Ключові слова: професійна деформація, працівники органів внутрішніх справ.

Статья посвящена теоретическому анализу проблемы профессиональной деформации личности сотрудников органов внутренних дел. Рассмотрены структура профессиональной деформации сотрудников органов внутренних дел, её основные симптомокомплексы и их поведенческие проявления.

Ключевые слова: профессиональная деформация, работники органов внутренних дел.

The article is devoted to the the analysis of the problems of professional deformation of the personality of employers of internal affairs. There are analyzed the structure of professional deformation of employers of internal affairs, its main symptom, and their behaviors.

Keywords: professional deformation, employers of internal affairs.

Актуальність теми дослідження.

Феномен професійної деформації широко вивчається в психології, зокрема у юридичній. Але реформи та перетворення, які протягом останніх років відбулись в системі органів внутрішніх справ, вимагають ревізії та оновлення концепції професійної деформації особистості працівників органів внутрішніх справ, її уточнення. Так, спостерігається значна плінність, омолодження працівників начальницького складу, так зване розмивання професійного ядра кадрів міліції. Це вимагає перегляду вікових особливостей професійної деформації. Збільшення кількості жінок в органах внутрішніх справ обумовлює актуальність дослідження гендерних особливостей професійної деформації.

Виклад основного матеріалу.

Професійна деформація розглядається дослідниками як системне явище, комплекс змін, які відбуваються в особистості людини в процесі тривалого виконання професійної діяльності.

Відмічено, що дослідження професійної деформації відбуваються через її окремі симптоми (симптомокомплекси), які проявляються на різних рівнях (сферах) особистості. Наприклад, А.В. Буданов пропонує такі основні сфери прояву професійної деформації: 1) моральна сфера; 2) інтелектуальна сфера; 3) емоційна сфера; 4) професійна сфера [3]. На думку В.А. Лазаревої, професійна деформація проявляється на мотиваційному, функціональному й комунікативному рівнях [6].

Узагальнення літературних джерел дало змогу виділити найбільш типові симптомокомплекси, через які проявляється професійна деформація. До них відносять:

1. Жорсткі професійні стереотипи й установки. Являючи собою різновид соціального стереотипу, професійний стереотип, або «шаблон оцінок» [5], характеризується відносною стійкістю й спрощеністю й складається при наявності неповної інформації, що стосується професійної діяльності. Сформовані професійні стереотипи здатні забезпечити необхідну швидкість, точність й успішність діяльності. Однак, поряд із цим, закріплюються шаблонність мислення, спрощеність у поглядах на професійну діяльність [7].

Професійні стереотипи пов'язані із професійною «Я-концепцією» як установкою працівника по відношенню до себе як професіонала, та з установками взагалі. Професійні стереотипи функціонують так само, як установки, і містять у собі три компоненти – когнітивний, емоційний і поведінковий. Професійні стереотипи охоплюють оцінку працівником характеру і змісту своєї службової діяльності й професійної ролі, його емоційне відношення до них, і відповідну професійну поведінку.

Основні професійні стереотипи й установки професійно-деформованого працівника міліції розглядав В.С. Медведєв [8]:

1) «обвинувальний нахил» або «презумпція винуватості» являє собою

схильність працівника займати обвинувальну позицію відносно людей, з якими доводиться зіштовхуватися в процесі виконання службових обов'язків. Прикладом прояву цього стереотипу є дії, спрямовані на отримання визнання людиною власної винності, із застосування заборонених прийомів дізнання. Як відзначає В.А. Лазарева, часто особа, яка являється підозрюваною, дійсно винна в здійсненні злочину, а після багаторазового повторення цієї обставини, працівник міліції може втратити здатність бачити в собі безстороннього дослідника й звикає почувати себе обвинувачем [6].

В основі даного стереотипу лежить готовність працівника обвинувачувати підозрюваного й діяти стосовно нього відповідним чином. Постійне службове спілкування, дослідження особистісних особливостей людей і обставин подій, що відбулися, формують надмірну підозрілість й упередженість працівника по відношенню до громадян. Цей психологічний бар'єр пов'язаний із неадекватною пасивністю працівників та негативними переживаннями провини, страху, тривоги й низкою самооцінкою («хочу, але нічим не можу допомогти») або виникає через переживання працівником гніву, роздратування, ненависті, недовіри й ворожості стосовно об'єктів праці («нічим не хочу допомагати»).

2) упевненість у власній непогрішності при рішенні професійних питань. Цей стереотип проявляється, наприклад, у неадекватній і неконструктивній реакції на доцільні рекомендації з організації професійної діяльності, або у прийнятті посадовими особами рішень протилежного характеру по суті одного питання й небажання ці рішення погоджувати [2].

Даний стереотип утворюють фіксована орієнтація працівників міліції на особистий професійний досвід і завищена оцінка ролі власних дій у вирішенні професійних завдань. Це відбувається під впливом завищеної самооцінки, упевненості в безпомилковості своїх думок, поглядів і вчинків, а іноді й у некритичному відношенні до протизаконних дій.

3) упевненість в доцільності монополізації інформації, схильність до додання собі мнимої значущості й одержання можливості для різного роду маніпуляцій на тлі недостатньої

поінформованості громадян. Цей стереотип проявляється, наприклад, у небажанні співробітників міліції знайомити громадськість із допущеними ними порушеннями.

В основі механізму виникнення даного стереотипу лежить процес адаптації до організаційно-управлінських особливостей професійної діяльності, зокрема, до роботи в умовах дотримання службової таємниці та до корпоративного характеру служби взагалі. Психологічно, він відбиває наявність у працівника міліції завищеного самоконтролю, скутості й схильності до хвилювань [1].

2. Перенесення службової ролі, професійних установок і стереотипів у позаслужбові відносини. Здійснення професійної діяльності, особливо якщо вона особистісно важлива для працівника й виконується тривалий час, як правило, призводить до засвоєння ним певної рольової позиції, прийнятої в даному професійному середовищі, й до формування професійної адаптивності. Однак, працівник є членом не тільки професійної, але й інших груп, у яких він через це може виявитись дезадаптованим. Це відбувається, коли професійна роль й її адаптивні стратегії поширюються на позаслужбові сфери, де соціальні очікування можуть не збігатися із професійними.

Наприклад, вміння працівників міліції помічати й надавати належну оцінку дріб'язкам і деталям, методичність в аналізі, зокрема, при огляді місця події, є професійно важливими характеристиками. Однак це може перешкоджати безконфліктному й комфортному міжособистісному спілкуванню, проявляючись, наприклад, у безтактності стосовно співрозмовників, нав'язливості, дріб'язковості. Перенесення стилю службової діяльності й спілкування, окремих професійних методів і прийомів на позаслужбові сфери має неусвідомлюваний характер [4].

3. Правовий нігілізм, який являє собою усвідомлене ігнорування працівником міліції вимог закону, або неприйняття необхідних за законом заходів, за виключенням злочинної бездіяльності.

Правовий нігілізм виражається в поведінці працівників міліції трьома основними шляхами:

1) як службова бездіяльність, що

суб'єктивно пояснюється дефіцитом часу, зайнятістю й перевантаженістю у роботі. Таке формально-пасивне виконання обов'язків пов'язане з розчаруванням у професійній діяльності й невір'ям у можливість досягнення її офіційних цілей. У цьому випадку деякі процесуальні приписи оцінюються працівником як формальний і необов'язковий для виконання, а принцип доцільності і економії мислення протиставляється принципу законності;

2) як псевдоактивність й імітація діяльності, що виражається у підміні професійної діяльності складанням різного роду паперів, затягуванням строків прийняття рішень, діях працівників міліції, пов'язаних з фальсифікацією документів, необгрунтованою затримкою громадян і незаконним залученням їх до адміністративної відповідальності, безпідставними обшуками тощо. Психологічним підґрунтям цієї складової професійної деформації виступають такі особливості особистості, як схильність до педантизму й стійкість афекту, що сполучаються з нестандартністю мислення і неконформністю;

3) довільне тлумачення закону, маніпуляція правовими категоріями залежно від певних обставин, наприклад, від показників звітності. При цьому відбувається притуплення почуття професійного боргу, зростання егоїзму та прагнення працівника міліції зневажати етичними вимогами. У ситуації, коли виконання вимог закону сполучено з певними труднощами (нестача часу, відсутність осіб, який можна залучити в якості понять й ін.), ця обставина приводить до рішення про недотримання закону [6].

4. Прояви професійної деформації, до яких призводять неадаптивні захисні механізми психіки. Необхідно відзначити, що в процесі виконання службової діяльності дійсно виникають об'єктивні труднощі й проблеми, і дія механізмів психологічного захисту завжди має адаптивну мету. Однак інтенсивне й постійне функціонування деяких захисних механізмів, вироблених у процесі несення служби, приводить, на наш погляд, до розвитку проявів професійної деформації.

Наприклад, ізоляція може виражатися у звуженні комунікативних зв'язків й зниженні комунікативних здібностей.

Використання цього захисного механізму викликано тим, що працівники часто відчують вплив оточення, заснований на негативному іміджі органів внутрішніх справ, а також можливим станом дезадаптованості під час перебування поза системою і її специфічними традиціями. Вони нерідко стають об'єктом ненависті й нападок членів суспільства, яким покликані служити. Надалі застосування цього захисного механізму може привести до того, що професійні інтереси починають підкорятися собі всі інші. Так, В.С. Медведєв відзначає, що коло інтересів і потреб, не пов'язаних із професійною діяльністю, звужується й спрощується аж до примітивізму [8].

Зміст заміщення як механізму захисту зводиться до того, щоб «законсервувати» сформоване внутрішнє протиріччя й пристосуватися до нього. Одним з видів заміщення є прагнення до так названого «символічного самодоповнення», відчуття власної повноцінності й компетентності при цьому досягається за рахунок символів (словесних, поведінкових, матеріальних). У працівника міліції «помилковий-компенсаторний» механізм може, наприклад, проявлятися в перебільшеній увазі до зовнішньої атрибутики професійної діяльності, особливо до влади.

До компенсаторного механізму захисту особистості відноситься і орієнтація на жорсткість покарання як універсального й достатнього способу підвищення ефективності боротьби із правопорушеннями в суспільстві. Його дія призводить до розвитку таких особистісних якостей, як жорстокість, мстивість, дратівливість і нетерпимість стосовно оточуючих.

5. Особистісні зміни та окремі особистісні якості, що характерні для професійно-деформованої особистості [8]. На думку В.С. Медведєва, існують чотири вектори у змінах особистісних характеристик:

1) гіпертрофія професійно важливих рис, подальша їх трансформація у свою протилежність. Так, пильність перетворюється в підозрілість, упевненість – у самовпевненість, стійкість – у байдужість, вимогливість – у прискіпливість тощо;

2) актуалізація і розвиток соціально негативних рис, зокрема, жорстокості, мстивості, брутальності, вседозволеності,

Питання психології

цинізму, включаючи збочені форми їх вираження. Виникають і стають домінуючими певні психічні стани (розчарування, нудьга, дратівливість), що не сприяють ефективному виконанню службових обов'язків;

3) пригнічення та подальша атрофія окремих рис, що суб'єктивно починають оцінюватись як другорядні, а то й зайві. Зміни такого характеру торкаються адекватної самооцінки, професійної мотивації, емпатії;

4) неузгоджене, дисгармонійне, а в подальшому спотворене співвідношення окремих рис та їх груп, таких, наприклад, як

гнучкість і шаблонність професійного мислення, службові і позаслужбові інтереси, матеріальні і культурно-естетичні потреби, об'єктивність та упередженість у сприйнятті та розумінні інших людей.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз феномену професійної деформації особистості працівників органів внутрішніх справ дозволив виявити її структуру та описати її основні симптомокомплекси. Основною проблемою у дослідженнях професійної деформації представляється складність співвіднесення її поведінкових проявів із їх психологічними та ситуаційними детермінантами.

Література

1. Александров Ю.В. Коррекция и профилактика профессиональной деформации сотрудников ОВД : метод. рекомендации / Ю.В. Александров. - Х. : НУВД, 2002. - 16 с.
2. Безносков С.П. Профессиональная деформация личности / С.П. Безносков. - М. : Речь, 2004. - 272 с.
3. Буданов А.В. Психолого-педагогические пути преодоления профессиональной деформации работников МВД / А.В. Буданов. - М. : ГУК МВД РФ. - 1994. - 256 с.
4. Грановская Р.М. Элементы практической психологии / Р.М. Грановская. - Л. : ЛГУ. - 1984. - 154 с.
5. Кісіль З.Р. Професіоналізація – основа державної кадрової політики в Україні / З.Р. Кісіль // Вісн. Львівського держ. ун-ту внутр. Справ. – 2006. – № 2. – С. 111-120.
6. Лазарева В.А. Психология следователя и вопрос профессиональной деформации. Реализация криминальной ответственности / В.А. Лазарева. - Куйбышев, 1987. - С. 146-154.
7. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. - М. : Знание, 1996. - 256 с.
8. Медведєв В.С. Проблеми професійної деформації співробітників ОВС (теоретичний та прикладний аспект) / В. С. Медведєв. - К. : НАВСУ, 1999. - 310 с.